INGLIZ TILIDA NUTQ AKTLARINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Xaydarova Nilufarxon Mirzaraxmon qizi
Turon universiteti Andijon filiali Lingvistika (ingliz tili)
1-bosqich magistranti
Email: cattalestv20260219@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24370683

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilida nutq aktlarining lingvopragmatik xususiyatlari, ularning kommunikativ jarayondagi o‘rni, asosiy turlari hamda nutqiy maqsadni ifodalash usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz tilidagi nutq aktlarining bevosita va bilvosita ifodalanishi, xushmuomalalik tamoyillari, kontekst va ijtimoiy munosabatlarning nutq mazmunini shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *nutq akti, lingvopragmatika, kommunikativ maqsad, illokutiv kuch, perlokutiv ta’sir, bilvosita nutq akti, xushmuomalalik, kommunikativ strategiya.*

Аннотация. *В данной статье анализируются лингвопрагматические свойства речевых актов в английском языке, их роль в коммуникативном процессе, основные типы и методы выражения речевого намерения. Также рассматриваются прямая и косвенная форма выражения речевых актов в английском языке, принципы вежливости, а также важность контекста и социальных отношений в формировании содержания речи.*

Ключевые слова: *речевой акт, лингвопрагматика, коммуникативное намерение, иллокутивная сила, перлокутивный эффект, косвенный речевой акт, вежливость, коммуникативная стратегия.*

Abstract. *This article analyzes the linguopragmatic features of speech acts in the English language, their role in the communicative process, their primary types, and the methods used to express communicative intent. It also examines the direct and indirect realization of speech acts in English, the principles of politeness, and the significance of context and social relations in shaping the content of discourse.*

Keywords: *speech act, linguopragmatics, communicative goal, illocutionary force, perlocutionary effect, indirect speech act, politeness, communicative strategy.*

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat grammatik qoidalar va lug‘aviy birliklar tizimi sifatida emas, balki insonlar o‘rtasidagi muloqotni amalga oshiruvchi muhim vosita sifatida o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, lingvopragmatika til birliklarining muayyan kommunikativ vaziyatda qanday ma’no anglatishi, so‘zlovchining maqsadi va tinglovchiga ko‘rsatadigan ta’sirini o‘rganuvchi yo‘nalish hisoblanadi. Lingvopragmatikaning muhim tadqiqot obyektlaridan biri nutq aktlaridir.

Nutq aktlari nazariyasi ingliz faylasufi J.L.Ostin tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, keyinchalik J.R.Syorl tomonidan rivojlantirilgan. Ushbu nazariyaga ko‘ra, inson gapirish jarayonida nafaqat axborot uzatadi, balki muayyan harakatni ham amalga oshiradi. Masalan, va’da

© Turon universiteti Andijon filiali | Iqtisodiyot va moliya kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | Smartquillpublishing.uz

berish, iltimos qilish, buyurish, uzr so‘rash va tabriklash kabi holatlarda nutqning o‘zi kommunikativ harakat vazifasini bajaradi. Ingliz tilida nutq aktlarini lingvopragmatik jihatdan o‘rganish so‘zlovchining maqsadi, nutq vaziyati, suhbatdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar va madaniy me’yorlarning o‘zaro ta’sirini aniqlash imkonini beradi.

Nutq aktlari nazariyasining shakllanishida J. L. Ostinning How to Do Things with Words asari muhim o‘rin tutadi. Olim nutq jarayonida gapirish va harakat qilish o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni asoslab bergan. Uning qarashlariga ko‘ra, nutqiy faoliyatni uchta o‘zaro bog‘liq jihat orqali tahlil qilish mumkin: lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlar.

Lokutiv akt – muayyan grammatik va lug‘aviy mazmunga ega bo‘lgan gapni hosil qilish harakatidir. Masalan, “It is cold here” (“Bu yer sovuq”) gapida so‘zlovchi muayyan holat haqida axborot bermoqda.

Illokutiv akt – so‘zlovchining gap orqali amalga oshirmoqchi bo‘lgan kommunikativ maqsadini ifodalaydi. Yuqoridagi gap muayyan vaziyatda oddiy xabar bo‘lishi bilan birga, derazani yopish haqidagi bilvosita iltimos vazifasini ham bajarishi mumkin.

Perlokutiv akt esa nutqning tinglovchiga ko‘rsatadigan ta’sirini anglatadi. Masalan, “It is cold here” degan gapdan so‘ng tinglovchining derazani yopishi yoki isitish moslamasini yoqishi nutqning muayyan natijaga olib kelganini ko‘rsatadi.

J. R. Syorl nutq aktlarini kommunikativ vazifasiga ko‘ra besh asosiy guruhga ajratadi: assertivlar, direktivlar, komissivlar, ekspressivlar va deklarativlar. Mazkur tasnif ingliz tilidagi nutq aktlarining mazmuni hamda pragmatik xususiyatlarini o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ingliz tilidagi nutq aktlari so‘zlovchining kommunikativ niyati va muloqot jarayonidagi vazifasiga qarab turli shakllarda namoyon bo‘ladi.

1. Assertiv nutq aktlari. Assertivlar so‘zlovchining muayyan fikr, ma’lumot yoki holatning haqiqat ekaniga munosabatini ifodalaydi. Bunday nutq aktlariga xabar berish, ta’kidlash, tushuntirish va xulosa chiqarish kiradi. Masalan: “The meeting starts at nine o’clock.” – “Yig‘ilish soat to‘qqizda boshlanadi.” Ushbu gap orqali so‘zlovchi tinglovchiga ma’lumot yetkazadi. Uning asosiy kommunikativ maqsadi axborot berishdan iborat. Assertiv nutq aktlarining pragmatik xususiyati so‘zlovchining bayon qilinayotgan fikr uchun ma’lum darajada mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishida namoyon bo‘ladi.

2. Direktiv nutq aktlari. Direktivlar tinglovchini muayyan harakatni bajarishga undash maqsadida qo‘llanadi. Buyruq, iltimos, maslahat, taklif va tavsiya ushbu guruhga kiradi. Masalan: “Could you open the window, please?” – “Iltimos, derazani ochib bera olasizmi?” Grammatik jihatdan ushbu gap so‘roq shaklida tuzilgan bo‘lsa-da, uning asosiy pragmatik vazifasi iltimos bildirishdir. Bu holat ingliz tilida nutq aktining grammatik shakli bilan kommunikativ maqsadi doimo bir xil bo‘lavermasligini ko‘rsatadi. Could you, Would you mind va Would you please kabi konstruksiyalar iltimosning yumshoq va xushmuomala shaklda ifodalanishiga xizmat qiladi.

3. Komissiv nutq aktlari. Komissivlar so‘zlovchining kelajakda muayyan harakatni bajarish majburiyatini yoki niyatini ifodalaydi. Va’da berish, taklifni o‘z zimmasiga olish va kafolatlash shular jumlasidandir. Masalan: “I promise I will help you tomorrow.” – “Ertaga sizga yordam berishga va’da beraman.” Mazkur gapda promise fe’li so‘zlovchining kelajakdagi

harakatga nisbatan majburiyatini ochiq ifodalaydi. Komissiv nutq aktlarining pragmatik kuchi so‘zlovchining mas’uliyati, suhbatdosh bilan munosabati va va’daning bajarilishiga oid kutilmalar bilan belgilanadi.

4. Ekspressiv nutq aktlari. Ekspressivlar so‘zlovchining hissiy holati, munosabati yoki bahosini bildiradi. Minnatdorchilik, uzr so‘rash, tabriklash, hamdardlik bildirish va afsuslanish ushbu guruhga mansub. Masalan: “Thank you for your support.” – “Yordamingiz uchun rahmat.” “I’m sorry for being late.” – “Kech qolganim uchun uzr so‘rayman.”

Bunday nutq aktlari ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash, suhbatdoshga hurmat ko‘rsatish va muloqotdagi salbiy taassurotlarni yumshatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Deklarativ nutq aktlari. Deklarativlar tegishli vakolat, ijtimoiy maqom yoki institutsional qoidalar mavjud bo‘lgan vaziyatlarda aytilishi bilan muayyan ijtimoiy holatni o‘zgartiradi. Masalan: “I hereby declare the meeting open.” – “Shu bilan yig‘ilishni ochiq deb e’lon qilaman.” Bunday gapning deklarativ kuchi uni aytayotgan shaxsning tegishli vakolatga ega ekanligi va nutqning belgilangan tartibda amalga oshirilishiga bog‘liq. Demak, deklarativ nutq aktlari faqat til shakliga emas, balki ijtimoiy va institutsional shart-sharoitlarga ham tayanadi.

Ingliz tilidagi nutq aktlarining muhim xususiyatlaridan biri ularning bevosita va bilvosita shakllarda voqealanishidir. Bevosita nutq aktida gapning grammatik shakli va kommunikativ maqsadi o‘zaro mos keladi. Masalan, “Close the door” (“Eshikni yop”) gapida buyruq shakli to‘g‘ridan to‘g‘ri buyruqni ifodalaydi. Bilvosita nutq aktlarida esa grammatik shakl va kommunikativ maqsad o‘rtasida farq kuzatiladi. Masalan, “Could you close the door?” gapining grammatik shakli so‘roq bo‘lsa-da, odatda u iltimos ma’nosida qo‘llanadi. Bunday holatlarda tinglovchi gapning mazmunini vaziyat, umumiy bilim va suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabatlarga asoslanib talqin qiladi.

Yana bir muhim xususiyat – xushmuomalalik strategiyalarining keng qo‘llanishidir. Ingliz tilida iltimos va takliflarni yumshatish uchun please, could, would, possibly kabi vositalardan foydalaniladi. Masalan, “Send me the report” (“Hisobotni menga yubor”) shakli bilan “Could you possibly send me the report?” (“Hisobotni menga yubora olarmidingiz?”) shakli o‘rtasida pragmatik farq mavjud. Birinchi gap to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘rsatma bersa, ikkinchisi suhbatdoshning xohishi va imkoniyatini hisobga olgan holda iltimosni ifodalaydi. Biroq muayyan nutq shaklining xushmuomalalik darajasi barcha vaziyatlarda bir xil bo‘lmaydi. Uning talqini so‘zlovchining ohangi, suhbatdoshlar o‘rtasidagi masofa, muloqotning rasmiy yoki norasmiyligi va vaziyatning o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq.

Kontekst ham nutq aktlarini to‘g‘ri anglashda muhim omil hisoblanadi. Masalan, “You must be tired” (“Siz charchagan bo‘lsangiz kerak”) gapi vaziyatga qarab taxmin, hamdardlik yoki suhbatni yakunlashga ishora sifatida talqin qilinishi mumkin. Shunday qilib, gapning lug‘aviy mazmuni uning to‘liq pragmatik ma’nosini belgilash uchun har doim ham yetarli emas. Nutq aktlarining lingvopragmatik xususiyatlari ijtimoiy maqom, yosh, kasbiy munosabatlar va madaniy me’yorlar bilan ham chambarchas bog‘liq. Masalan, rahbar va xodim, o‘qituvchi va talaba yoki do‘stlar o‘rtasidagi muloqotda bir xil kommunikativ maqsad turlicha ifodalanishi mumkin. Shu sababli ingliz tilidagi nutq aktlarini tahlil qilishda nafaqat grammatik shakl, balki nutqiy vaziyat va suhbatdoshlarning o‘zaro munosabatlari ham hisobga olinishi zarur.

Ingliz tilida nutq aktlarining lingvopragmatik xususiyatlarini o‘rganish tilning kommunikativ imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Nutq aktlari orqali insonlar axborot almashish bilan bir qatorda, iltimos qilish, buyurish, va’da berish, minnatdorchilik bildirish va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish kabi harakatlarni ham amalga oshiradilar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidagi nutq aktlarining voqealanishi grammatik vositalar, kommunikativ maqsad, kontekst, xushmuomalalik strategiyalari va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri asosida yuz beradi. Ayniqsa, bilvosita nutq aktlari va xushmuomalalik vositalari so‘zlovchining niyatini anglashda muhim o‘rin tutadi. Nutq aktlarini lingvopragmatik nuqtayi nazardan tadqiq etish ingliz tilida samarali muloqot qilish, kommunikativ xatolarni kamaytirish hamda turli ijtimoiy vaziyatlarda nutqiy birliklardan maqsadga muvofiq foydalanish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin, J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Searle, J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Searle, J. R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
4. Levinson, S. C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
5. Yule, G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996.
6. Brown, P., Levinson, S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

© Turon universiteti Andijon filiali | Iqtisodiyot va moliya kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | Smartquillpublishing.uz